

З ІСТОРІЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

УДК 801.81: 398.8(477+438)(092) В.Залеський

КОНЦЕПЦІЙНІ ЗАСАДИ ПЕРЕДМОВИ ДО ЗБІРНИКА “PIEŚNI POLSKIE I RUSKIE LUDU GALICYJSKIEGO” ВАЦЛАВА З ОЛЕСЬКА

Ксенія БОРОДІН

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української фольклористики імені академіка Філарета Колесси,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна,
e-mail: akhekyan@yahoo.com*

У статті йдеться про фольклористичні погляди Вацлава з Олеська, викладені ним у вступному слові до збірника “Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego” (Львів, 1833). У передмові автор висловив свої міркування щодо місця народознавчих досліджень у системі гуманітарних наук, особливостей народної пісенності, характерних ознак української та польської фольклорної поезії.

Ключові слова: народна пісенність, теоретична фольклористика, романтизм.

Вацлав з Олеська (Вацлав Міхаль Залеський (1799–1848) – автор першого друкованого на Західній Україні збірника народних пісень “Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego” (1833), куди увійшли тексти майже півтори тисячі українських і польських пісень. Упорядковуючи такий великий масив фольклорного матеріалу, учений повинен був сформувати концепцію народного твору як такого, а також відбору пісень, їх класифікації, критеріїв оцінювання тощо. Концепційні засади В. Залеського викладено в обширній передмові до збірника, в якій автор систематизував та узагальнив відомі йому думки про народну пісенність і фольклор взагалі та подав свої роздуми щодо цього питання. Незважаючи на велике значення передмови Вацлава з Олеська, його вступну статтю вчені аналізували принагідно, деякі аспекти її змісту залишилися поза увагою дослідників. К. Поклевська звернула увагу на романтичний характер передмови: опозицію природи і цивілізації, спонтанної поезії та поезії надуманої, нелюбов до міста, тугу за селом, бажання повернутися в часи молодості. [8, 154–156]. Й. С. Бистронь відзначив поміркований і теоретично-науковий спосіб бачення В. Залеським проявів художньої культури у простих селян [5, 171]. Отже, метою нашої праці є ґрунтовно проаналізувати вступне слово до збірника “Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego”, акцентуючи увагу на його концепційних засадах. Детальне вивчення переднього слова до збірника В. Залеського допоможе проілюструвати тогочасний стан народознавчої науки, формування

її теоретичних і практичних підвалин, побачити внесок ученого у романтичну фольклористику.

У передмові В. Залеський описав процес роботи над збірником, засади транскрипції і транслітерації текстів, адже романтична фольклористика ще не мала якихось усталених принципів текстології записування і публікування народних творів. Застановившись над питанням передачі українських пісень на письмі, В. Залеський писав: "Як подавати ті пісні руські, брані з вуст народу, який не має власної граматики?.." [9, XIII]. Зауваження В. Залеського про необхідність опрацювання правопису та словника української мови сприяли активізації української інтелігенції та загостренню азбучної полеміки. Особливою заслугою В. Залеського та його кореспондентів стало те, що вони намагалися зберегти діалектні риси записів, які відображають особливості та місцевий колорит територій, з яких вони походять. Учений зазначав: "Я взяв собі за принцип писати по можливості так, як народ вимовляє, хоч би й в тексті були очевидні граматичні помилки" [9, XLIX].

Слідом за Й.-Г. Гердером, дослідник зауважив залежність фольклорних мотивів взагалі, і пісень зокрема, від менталітету народу [9, XXIX]. Він підкреслював, що "кожний народ *обов'язково* має власну поезію, ця поезія найяскравіше проявляється в його *піснях*, і *форми* цієї поезії відрізняються одна від одної на стільки, на скільки народи відрізняються один від одного" (курсив В. З.) [9, XXXVI].

Роблячи історичний огляд, В. Залеський зазначив, що український народ був настільки гноблений, що йому "вуста не те що до співу, але до мовлення мали би закритися" [9, XXXV]. Проте, на думку Вацлава з Олеська, руський селянин знаходився все ж у кращих умовах, ніж польський: у Галичині було менше дрібної шляхти, яка "весь час непокоїла селянина, переривала його обряди, всі його думки" [9, XXXVIII]. Тому українському народові вдалося зберегти не лише найкращі фольклорні зразки, але велику кількість і в повній різноманітності "збережені обряди, збережені з найдавніших часів історичні згадки" [9, XXXV]. Отже, В. Залеський зробив спробу обґрунтувати типи і напрями народної поезії польського та українського народів об'єктивними умовами їх життя. Цю думку критикував В. Гнатюк, написавши, що лише завдяки "більш поетичному успособленню" українці мають багатшу пісенність [2, 77]. В. Залеський пішов далі романтиків, значна частина яких однобічно оцінювала суспільний уклад слов'янських народів і не заглиблювалася у суспільно-політичні впливи на культуру (Я. Коллар, П. Й. Шафарик, В. Копітар). Його міркування з приводу кількості зразків пісенних жанрів польського та українського народів були невдовзі спростовані, проте він одним із перших відзначив залежність фольклору від історико-політичного життя народу.

Упорядкування польських та українських пісень разом Вацлав з Олеська пояснив тим, що "покладені одні біля одних вони краще проявляються у своїх характерах" [9, XLII]. В. Залеський вбачав подібність і міжнародні зв'язки польських та українських пісень, їх "правдивий слов'янський дух", тому їхнє спільне упорядкування, на думку науковця, було цілком виправданим. Р. Кирчів припускає, що Вацлав з Олеська користався при цьому порадою Л. Пйонткевича [3, 382]. Причина групування українських та польських пісень упереміш і без вказівки на їх національну належність Вацлаву з Олеська видавалася очевидною: "Кожний русин зрозуміє польські пісні, та й кожний поляк зрозуміє руські, якщо тільки захоче і докладе до того трохи старання" [9, XLII]. Отже, мовна відмінність між піснями мала бути домінантною ознакою їх належності певному народові і не потребувала, на думку упорядника, зайвих коментарів.

Для глибшого розуміння фольклору Вацлав з Олеська підкреслив у народній пісні три найважливіші, на його погляд, аспекти: історичний, психологічний та лінгвістичний. Як пише В. Юзвенко, “вже перші записувачі і публікатори поетичної творчості слов’янських народів виходили із розуміння фольклору в цілому як історико-пізнавального джерела, в якому в поетичних образах відбито суспільне і духовно-психологічне життя того чи іншого народу” [4, 4]. Типово просвітницьке ставлення до народної пісні дало змогу упорядникові простежити зв’язок пісень із життям простих людей і народним світоглядом. Поглиблюючи думку Л. Пйонткевича, який писав, що “народні пісні мають історичну вартість, оскільки колись вони стануть пам’ятниками віків” [7, 93], В. Залеський вбачав у пісні “джерело всього, що стосується старожитностей” [9, XV]. Як дань попередникам, науковець зазначав, що з народних пісень можна виводити міфологію, астрономію, історію й, навіть, геральдику: шукати “відбитки прадавньої історії, знаходити назви небесних знаків, відбудовувати старожитню географію” [9, XV–XVI]. Для виконання такого завдання необхідно мати “дуже докладні збірники”, тому учений не заперечує, але й не шукає текстів на підтвердження цієї думки. Точніше ніж його попередники В. Залеський зрозумів суть фольклорного історизму: у піснях майже нереально відшукати точні дати, які переплуталися з байками та казками. Він влучно звернув увагу на те, що в народній поезії зберігаються такі історичні відомості, яких ми часами не можемо знайти в інших джерелах: назви міфологічних істот, відомості про обрядові дії, згадки про певних історичних осіб, їхні вчинки, різні випадки життя та їх народну оцінку [9, XVI]. “Історія показує народ в його правдивій постаті, – вважав В. Залеський. – Пісні народу будуть образами, в яких кожний народ найвірніше змальовує і представляє свій характер, розкриваючи свої почуття, описуючи звичаї та різноманітні традиції – вони є *найдокладнішим показником народного життя*” (курсив В. З.) [9, XVII]. Так, Вацлав з Олеська дійшов висновку, що особливості життя народу опосередковано впливають на його фольклорну творчість.

Аналізуючи почуття простої людини, В. Залеський зауважив, що їх спектр значно вужчий, ніж у людей вищих верств населення, але вони “чистіші й виразніші” і розкриваються значно багатше і різноманітніше [9, XVIII]. В. Залеський порівняв людину з павуком, який обплітає себе, наче павутинням, народними піснями, по яких, як по променях, можна дійти до самої середини, до “недосяжних досі глибин”, до “таємниці людського серця” [9, XIX]. Отже, на думку вченого, вивчаючи народну пісенність, можна зрозуміти народну психологію, оскільки фольклорний твір є “історією внутрішнього світу” як окремого індивіда, так і цілого народу [9, XVIII].

Зазначаючи моменти, на які варто звернути увагу лінгвістам, В. Залеський вказував на такі особливості народної пісні як яскрава виразність прикметників та використання демінутивних форм, що надає їй дитячого тону, притаманного всім слов’янським пісням. Учений вважав використання народної пісні важливим під час аналізу “окремих виразів, способів вираження, форм мови”, писав, що у пісні знаходить відображення “правдива ідіоматика” кожної мови [9, XX]. “Для філолога і граматики народні пісні є скарбницею, з якої неустанно черпати можна”, – стверджував В. Залеський. У поглядах на народну мову у дослідника наявне заперечення думок псевдокласицизму, коли до простого, академічно невідшліфованого мовлення ставились з приризством. Учений писав, що “вища” мова “постаріла, вижила себе”, що “час її оновити” і збагатити “народними перлинами” [9, XXI]. У контексті лінгвістичного розуміння народних пісень Вацлав з Олеська висунув тезу про мовні універсалиї: “В кожній мові мають бути загальні принципи, які були б притаманні

всім мовам людства”. Такий висновок учений виводить із думки, що “один людський дух творить людську мову, отже, й один загальний принцип повинен бути” [9, XXI]. Проблема універсальності мов була розроблена лише у XX століття, окреслення цього питання потребувало від В. Залеського не тільки ерудиції, а й глибокого філологічного чуття та філософського підходу.

Різностороння обізнаність автора з предметом дослідження проявляється в різноманітності питань, які він порушив у передмові. Зацікавлення вченого європейською літературою, найперше англійців, французів та німців, сприяло формуванню усвідомлення, що польська література “залишилась позаду всіх народів Європи”. Причину цього В. Залеський убачає в браку народності, адже поезія, як дерево, “росте на батьківському ґрунті”; народ, який доглядав за ним, отримує “буйний цвіт”. Натомість поезію поляків, найперше Я. Кохановського, Ф. Карпінського, А. Фелінського та Ф. Бентковського, В. Залеський порівнює з “райською птахою, яка не має ніг і завжди висить у повітрі” [9, V]. М. Азадовський вважав, що ідею народності сформулював уже Й. Г. Гердер, хоча і не вжив цього терміну [1, 121]. Уперше поняття народності окреслив З. Доленга-Ходаковський, ідеї якого цілком підтримував Вацлав з Олеська. Дискусії з цього питання неодноразово проводилися в колі “Товариства приятелів наук”, а вже на початку XIX століття з’явилися праці Ф. Бентковського та К. Бродзінського, присвячені розгляді “народності літератури” [6, 319]. Про “вартість народності” у мистецтві писав і М. Максимович у передмові до першого видання народних пісень. Під народністю Вацлав з Олеська розумів сукупність зовнішніх і внутрішніх, фізичних, духовних і розумових рис, за якими можна відрізнити одну націю від інших. У фольклорних піснях учений вбачав “ширий приклад народного духу”, “народний архів”. Як і більшість романтиків, В. Залеський ідеалізував такі категорії, як дух народу, історичне життя. Учений зазначав, що народ як істота повинен мати свою особистість, яка не залежить від людини, але від того “в чому та чим вона росте” [9, XXIII]. “У піснях можна знайти все, що стосується народності, і є правдиво народне,” – писав В. Залеський [9, XXVIII]. У передмові упорядник також указав на важливість використання народних поетичних надбань для літературної творчості, оскільки без народності поезія втрачає свою “живість і правдивість” [9, XXVI]. “Історія літератури, – писав В. Залеський, – не може і не повинна оминати народну пісню, яка є її справжнім початком, як найдавніша і досі жива література” [9, XVIII]. Отже, в основу праці було покладено розуміння фольклору як “народної літератури”. Заклик В. Залеського “іти в народ” неодноразово повторюватимуть польські та українські культурні діячі доби романтизму, він буде рушійною силою творчості “Української школи” в польській літературі.

Разом з ідеєю народності в культурі цього періоду активізується питання слов’янофільства. У дусі панславізму, перейнятому найбільше від З. Доленги-Ходаковського, у передньому слові В. Залеський висловив свої думки про слов’янський характер польських та українських народних пісень: “У них об’явився мені правдиво слов’янський дух, якого їм ніхто не заперечить” [9, VI]. Проте, Вацлав з Олеська не заглиблювався у славістичні аспекти пісень. Вказуючи на спільність слов’янського фольклору, учений не мав на меті ідеї всеслов’янського єднання, яка посідала чільне місце в романтичній течії. В. Залеський зайняв позицію невтручання у політичну сферу міждержавних відносин, за винятком питання Галицької України, яке, на його думку, навіть не потребувало обговорень.

Так само, як і Л. Пйонткевич, В. Залеський зауважив одну з характерних ознак поетичного мислення українців – драматизм, ноти розпачу, нарікання на долю, а завдяки цьому пісенний динамізм. З-поміж художніх засобів Вацлав з Олеська виділив влучні порівняння та паралелізми, а також велике значення народної символіки. Упорядник зосереджувався на особливості римування народних пісень, зазначивши, що “часто середнє слово вірша римується з останнім, останні ж слова при цьому не римуються між собою... – все це властивості простої, народної поезії” [9, XLIX]. Влучним є спостереження В. Залеського про тяжіння народної пісні до узагальнень [9, LI].

Вацлав з Олеська побіжно порушив проблему варіативності фольклорних творів. Зокрема він зауважив, що однакові пісенні звороти не є показником варіанту, а можуть бути цілком інакшим твором. Спільні фрагменти поетичних творів В. Залеський пояснював тим, що в старій пісні неактуальні частини тексту замінюються сучаснішими, що полегшує процес піснетворення [9, L]. Роздуми Вацлава з Олеська над цим питанням зумовили появу нової в історії польської та української фольклористики проблеми. Передовсім, він зрозумів колективну основу фольклорних творів. Учений також переосмислив метод збирання фольклору, що його сформулювали романтики, який полягав у фіксації лише нових творів. Опублікувавши у збірнику тексти пісень з їх варіантами, В. Залеський започаткував порівняльне вивчення фольклору.

Романтично-просвітницький характер поглядів В. Залеського надавав керівну роль естетичним принципам у розумінні фольклорного тексту. Учений розглядав народний твір з позицій романтичної літературної теорії, орієнтуючись на її вимоги. Естетичний підхід Вацлава з Олеська до народної пісні знайшов своє відображення у підборі, цензуруванні та корегуванні матеріалу. У вступному слові В. Залеський відзначив, що К. Бродзінський, друкуючи у “*Dzienniku Warszawskim*” жіночі пісні, “надто гладко” їх відкорегував і “до вищого стилю пристосував” [9, IX]. В. Залеський визнав, що відкорегував окремі тексти, але робив це дуже коректно, “щоби місце поправити і річ повністю не попусти” [9, L]: те, що на перший погляд виглядало “непотрібним” (“дієприслівники, оклики, порядок слів, а часами навіть і складів”), насправді становить особливість народної поезії. Окрему увагу упорядник приділяв тематиці публікованих творів. Він зазначав, що “з-поміж краков’яків третина еротичного змісту, і дуже багато надзвичайно соромітницьких, яких з цієї причини у цьому збірнику не можна було вмістити” [9, XXXIX]. Отже, в поглядах Вацлава з Олеська простежується прогресивний порівняно з попередниками підхід до фольклорного матеріалу: учений переважно дотримувався принципу точної передачі пісень без авторського втручання в текст. Натомість естетичні переконання упорядника не дозволили йому опублікувати у збірнику тексти легковажного змісту. Естетизм В. Залеського проявлявся і в тому, що він давав естетичну оцінку окремим пісням, зокрема, відзначав, що балади про вбивства чоловіків чи дружин зазвичай “низької вартості”, але часами навіть у “найгіршій (пісні. – К. Б.) знаходяться особливі думки, якими і найбільший поет міг би скористатися” [9, LIII]. Отже, Вацлав з Олеська фактично визнав наукове значення кожного тексту, незалежно від змісту і форми збереженості. Проте в естетичній системі вченого поняття народного не завжди було рівнозначне зі справжньою поетичністю.

Цікаве спостереження В. Залеського про природу виникнення народних пісень. Учений писав, що поезія – слово грецького походження, яке означає тільки акт праці, натомість у слов’янських мовах є влучніший термін – дума, який уповні відображає

глибину процесу піснетворення [9, XXXVII]. Порушуючи питання про виникнення пісень, Вацлав з Олеська порівнює потребу у співі з викриком від радості або зойком від болю: "Проста людина не складає пісень із задуму, щоби їх записати або подати до друку, ... але через те, що її переповнюють відчуття, думки розпирають її душу..." [9, XXVII]. У такий спосіб учений називає та розкриває одну з причин складання пісень. Розмірковуючи над різноманіттям пісенних форм, В. Залеський зазначає, що причиною цьому є різноманіття самих народів [9, XXXVI]. Отже, дослідник порушив питання специфіки творення народних зразків, пісень, індивідуального начала у фольклорній поезії, назвав одну з його функцій.

Незважаючи на відсутність фахової музичної освіти (В. Залеський займався музикою лише в дитинстві), учений намагався зробив огляд народних мелодій, поставив питання, "що виникло раніше, текст чи музика?", і дійшов висновку, що часами текст накладається на вже відому мелодію, а часами для нового тексту народ створює нову мелодію [9, L].

У своїй упорядницькій діяльності Вацлав з Олеська орієнтувався на відомий йому теоретичний і практичний досвід. Перерахувавши тогочасні збірники російських, сербських, чеських та словацьких народних пісень, Вацлав з Олеська доходить до прикрого висновку, що "тільки одні ми залишились без подібного збірника" [9, X]. У такий спосіб упорядник аргументує актуальність свого видання, як "неоціненого скарбу" [9, V]. Ці слова майже дослівно повторить М. Шашкевич у передмові до "Русалки Дністрової". В. Залеський виказав бажання зберегти від поступового вмирання народні пісні. Проте в настрої передмови відчутно, що ця теза не була його особистим переконанням, а лише віянням доби. Такими зауваженнями упорядник окреслив недостатньо представлену у збірнику нішу народної пісенності, заохочуючи цим наступників.

Отже, багато загальних думок В. Залеський запозичив від З. Доленги-Ходаковського, назвавши його метод зразковим, "єдиним і правдивим", оскільки він все бере з вуст народу [9, X–XI], а також від Л. Пйонткевича та К. Гютнера. Ідеї, висловлені у передмові до збірника "Пісні Галіційські", не були новими, проте В. Залеський вперше систематизував, згрупував, проаналізував доробок попередників та указав на шляхи для подальшої діяльності народознавців. У передмові до збірника учений порушив ряд важливих теоретичних питань, а саме: про спосіб класифікації пісенного матеріалу, його варіативну специфіку, прояви колективного й індивідуального в народній поезії, виділив такі поетичні особливості фольклорних пісень як ліризм, драматизм, психологізм, застановився над проблемою текстології записів. Дослідник запропонував виокремити фольклористику в окрему науку, предметом якої назвав народну поезію: "Народні пісні... повинні стати правдивою наукою" [9, XXVIII]. Отже, Вацлав з Олеська сформував ту першоджерельну базу, без якої неможливі були б майбутні теоретичні узагальнення.

1. *Азадовский М. К.* История русской фольклористики. – Т. 1. – М., 1958.
2. *Гнатюк В.* Передне слово / Коломийки // *Гнатюк В.* Вибрані статті про народну творчість. // Записки НТШ. Т. 201. Філологічна секція. – Нью-Йорк, 1981. – С. 67–84.

3. *Курчів Р.* Одна з ранніх фольклористичних праць Галичини // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці секції етнографії та фольклористики. – Т. ССXXX. – Львів, 1995. – С. 367–384.
4. Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору / В. А. Юзвенко, М. М. Гайдай, Н. С. Шумада, Ю. З. Круть. – К.: Наук. думка, 1973.
5. *Bystroń J. S.* Dawni ludoznawcy Polscy // *Ziemia*. – R. 12. – 1927. – S. 169–173.
6. *Literatura polska od średniowiecza do pozytywizmu*. – Warszawa: PWN, 1974.
7. *[Piątkiewicz L.]* O pieśniach ludu polskiego i ruskiego // *Państw. narodowy*. – Lwów, 1827. – S. 90–128.
8. *Poklewska K.* Galicja romantyczna (1816–1840). – Warszawa: PIW, 1976.
9. *Wacław z Oleska [W. Zaleski].* Rozprawa wstępna // *Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego*. – Lwów, 1833. – S. III–LIV.

**CONCEPT PRINCIPLES OF THE FOREWORD TO THE COLLECTION
“PIEŚNI POLSKIE I RUSKIE LUDU GALICYJSKIEGO”
OF WACŁAW FROM OLES’K**

Kseniya BORODIN

*Ivan Franko National University in L’viv,
Filaret Kolessa Ukrainian Folkloristics Department,
1/345, Universytets’ka st., L’viv, Ukraine,
e-mail: folklore@franko.lviv.ua*

The article dwells upon the folkloristic thoughts of Wacław from Oles’k, that were published in the preface to his collection of songs “Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego” (Lviv, 1833). In the preface the author gave his opinion about the place of the folk studies among other human disciplines, specialties of folk songs characteristic features of Polish and Ukrainian folk poetry.

Key words: folk songs, theoretical folkloristics, Romanticism.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2007
Прийнята до друку 20.05.2007